

## ՄԻՈՒՆԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ

Բ.

ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԴԷՊՔԵՐԸ

Անգամ մը եւս պէտք է անհրաժեշտօրէն յիշեմք այն կացութիւնը որ կը տիրէր հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական Աթոռներու շուրջ: Հայ եկեղեցւոյ ամենէն ամենակայանալի ժամանակաշրջաններէն մէկն է: Կ. Պոլսոյ մէջ Պատրիարքական Աթոռը յափշտակելու համար պայքարները այնքան սուր բնոյթ ստացած են որ կաշառով, Պատրիարքարանի տուրքերը բարձրացնելու խոստումով, Աթոռ կը բարձրանան անարժան անձեր, Յակոբ Դ. Ջուղայեցի եւ Նահապետ Ա. Եղեռացի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներու գահակալութեան օրով:

Վերին աստիճանի հետաքրքրական են եւ վիպական դէմքերու նման պատմութեան էջերէն կը տողանցեն Եփրեմ Դափանցի, Աւետիք Եղոնկիացի, Եղիազար Այնթապցի, Մատթէոս Կեսարացի Պատրիարքները, ինչպէս նաեւ ազգային դէմքերէն իր ողջախոհութեամբ ծանօթ Ներսիս Զէյէպի Քեօմիւրնեան եւ անշուշտ պետական դէմքերէն թուրք կաշառակեր եպարքոսներ: Սովորական արարքներ են փութիւններ, գրադարտութիւններ, պետութեան բարձրաստիճան պաշտօնեաներուն առջեւ, որոնց իրրեւ արդիւնք Պատրիարքներ կը ձեռքակալուին, կը բանտարկուին, մոյճիսկ թիապարտութեան կը դատապարտուին:

Իրենց կողմնակիցները կը փառակոծուին, կը գլխատուին, եւլմ: Կաշառքը ամենագոր է այն աստիճան որ եկեղեցապատկան սպասներ վաճառքի կը հանուին եւ ժողովուրդը զգուած, կը պահանջէ որ Պատրիարք չունենան, նախընտրելով թափուր Աթոռը փան

անարժան աթոռակալներ, վասն զի պատրիարքներ «յաճախեալ ի չարիս եւ թողով զփառս զառ ի միոյն Աստուծոյ, ուսան կաշառօք եւ տոկոսիւք խլել յիրերաց զպաշտօնն»։ իրրեւ հետեւանք այս եւ նման անկարգութիւններու, բնականաբար եկեղեցիները սկսած էին «մերկանալ ի յիշատակաց, ի զարդուց եւ այլ զգեստուց» եւ պարտքները կ'անվնային Պատրիարքարանին վրայ:

Աւելի վատ դրութեան մէջ էր Նրուսադէմի Պատրիարքութիւնը ինչպէս նաեւ Սոյն եւ Աղթամարի Կաթողիկոսութիւնները: Բայց վերադառնանք կաթողիկ գործունէութեան որ Պոլսոյ եւ մոյճիսկ գաւառներու մէջ եռանդուն կերպով յառաջ կը տարուէր հայերէն լեզուն իւրացուցած կաթողիկ կրօնաւորներու կողմէ, որոնց ներկայացուցիչները պետութենէն ճանչցուած չլլալով, հայերու կողմէ կը հալածուէին եւ առհասարակ փրանկ կը կոչուէին:

Ըստ Մաղափա Արք. Օրմանեանի, կաթողիկներու համարձակ գործունէութիւնը երբեմն պարարտ հող կը գտնէր հայերու մօտ, կայսրութեան մայրաքաղաքին եւ գաւառներուն մէջ, որովհետեւ...-

ա.- Հայ եկեղեցին, հանդուրժող ոգիով, լայնախոհ է. Տիեզերական երեք ժողովներով ընդունուած դաւանանքին հետեւող եկեղեցիները հերձուածող չի նկատեր:

բ.- Կրթական, ընկերային, քաղաքական ընդհանուր անկման այս շրջանին հայ երիտասարդները կրթութեան եւ զարգացման անյագուրդ ձգտումը ունին (6):

6.- Մաղափա Արք. Օրմանեան. Ազգապատում, Կ. Պոլիս Բ. Հատոր էջ 2702

Ներկայ ժամանակներում, Եկուվենական շարժման հետեւանմով հանդուրժողական ոգին շատ աւելի ընդարձակ է. բայց երեւ հարիւր տարիներ առաջ պայքարները բուռն էին եւ անողոք: Այն աստիճան որ Պոլսոյ Աւետիք Պատրիարքը իր կարծեցեալ հակակաթոլիկ գործունէութեան համար փրանական դեսպանին ջանքերով հափափուեցաւ կամ առեւանգուեցաւ եւ Եւրոպա փախցուելով բանտարկուեցաւ ի Մարսիլիա, ի Փարիզ եւ հոն ալ վախճանեցաւ: Յետոյ տեղի ունեցաւ, շատ տխուր պայմաններու մէջ, Լեհաստան, Հունգարիոյ հայերու խզումը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն ընդ միշտ անոնց կաթոլիկանալով:

Ի հարկէ հայեր միշտ ի մտի ունէին այն տեսակ մը վերացական, ցնորական յոյսն ալ միամտաբար թէ քրիստոնեայ լինելով, կրնան արեւմտեան տէրութիւններէն կամ Հռովմէն օժանդակութիւն ստանալ, կորուսեալ քաղաքական անկախութիւնը վերականգնելու համար:

Ուրեմն այսպէս էր տիրող կացութիւնը երբ Միսիթար անգամ մը եւս 1702ին հալածական եւ երկիւղալից կը փախչէր Պոլսէն դէպի Զմիւռնիա, յետոյ Յունաստան, թէեւ դէպի արեւմուտք մեկնիլը երբեք ուղիղ չի համեմատիր իր ծրագրներուն հետ որ էր միաբանութիւն մը կազմել եւ ձեռնամուխ լինել կրթութեան եւ լուսաւորութեան տարածման: Կը կարծուի թէ սխալ ուղեգծով մը ճամբարդած էր, վասն զի Լիբանանի մէջ վանքեր կային եւ այն տեղ ապաստանի աւելի նպատակադարմար կրնար ըլլալ: Լիբանանի քրիստոնեաները - Մարոնիքները - 16րդ դարուն Գրիգոր ԺԳ. Պապի օրով յարած էին կաթոլիկութեան եւ իրենց վանքերուն համար ունէին ուրոյն կանոնագրութիւն: Այնտեղ հաստատուած էր արդէն ծանօթ Անտոնեան միաբանութիւնը:

Միսիթարի միացան իր աշակերտներէն ոմանք, չորս արեղայ եւ տասըմէկ ուսանողներ. անոնցմէ ոմանք ուղարկուեցան Նափոյի եւ այլուր, յարմար վայր մը գտնելու եւ միաբանական կեանք սկսելու համար: Միսիթար որոշեց Մեսինա գաւառին մէջ, Մեթոն բերդաքաղաքը հաստատուիլ որը կը գտնուէր Վենետիկի հանրապետութեան իշխանութեան ներքեւ: Միսիթար այստեղ սկսաւ միաբանութեան կազմակերպումը, փոքրիկ հողամաս մը նուր ստանալով:

Կանոնագրութիւն մը ունենալու եւ գայն վաւերացուած տեսնելու համար 1705ին Հռովմ դրկեց Նդիա եւ Յովհաննէս անուններով իր երկու վարդապետները. անոնցմէ մին, Հայ Նդիա ձեռնուռայն վերագործաւ, որովհետեւ Հռովմ կասկածանքով կը վերաբերուէր Արեւիկէն եկած կրօնաւորներու այս խումբին: Այնուամենայնիւ, 1706ին շինութեան ձեռնարկուեցաւ եւ խոշոր պարտքերու տակ ինկան: Յաջորդ տարի կառուցին ման եկեղեցի մը որպէսզի Լատին եկեղեցի յաճախելու հարկին տակ չգտնուին:

Նդիա վարդապետի հետ Հռովմ մեկնած Յովհաննէս վարդապետ հոն մնացած եւ ուսումը աւարտած ըլլալով իր հետ բերաւ Ս. Պենտիկոտոսի վանական կանոնները: Արեւմտեան Տէրութեան հովանիին ներքեւ մտած Միսիթար, հարկը կը տեսնէր այլեւս եկեղեցական պաշտպանութիւնն ալ ապահովել, ուստի պայման էր յստակ եւ ամբողջական դաւանափոխութիւն: «1712ին, Միսիթար եւ հետեւորդներ, Կոնսթանդի Լատին Արք. ի առջեւ հաւատոյ դաւանութիւն եւ վանական ուխտադրութիւն ըրին եւ յետ այնու ճանչցուեցան իբրեւ վանական միաբանութիւն Լատինական կանոնով եւ կաթոլիկ դաւանութեամբ:» (7) Անշուշտ վերոյիշեալ կանոնագրութեամբ Միսիթար եւ իր նորահաստատ միաբանութիւնը

աւելի եւս հեռացան Հայաստանի եկեղեցիէն ու այս պատճառաւ ալ յետ այնու Արքահայր մակդիրը աւելցաւ իր ամուսինն: Հայաստանի հողին վրայ մեծցած, հայ վանքերու մէջ սարկաւագ, արքայազ, վարդապետ ձեռնադրուած Մխիթար այսօր յառաջ կ'ընթար Մայր եկեղեցիէն ու հայութենէն հեռանալով, այսպիսի խոշոր գոհողութիւններու առջեւ կանգ չէր առներ գուցէ համոզուած ըլլալով որ մեծնող հայ գիրն ու գրականութիւնը կրնար վերածաղկում մը ունենալ միայն հզօր պաշտպանութեամբ, քաղաքական ու բարոյական իմաստով, Երուսաղիմի մէջ: Ինչպէս այդ եղած էր Ե. դարուն Յունական մշակոյթի ազդեցութեամբ, բայց այն ատեն Հայաստանի սրտին վրայ եւ բոլորովին հայ ոգիով:

1715ին թրքական բանակները շրջապագեծեցին նոր յարձակում, Վենետիկի հանրապետութեան վրայ. Մխիթար եւ իր նորահաստատ միաբանները դարձնալ փախսան, լքելով ամէն ինչ, այլ տեղ հաստատուելու համար: Հոս ահաւասիկ ցցուն կերպով երեւան կու գայ ամենէն յատկանշական կողմերէն մէկը ճշմարիտ Հայաստանցի հայուն, որ դժուարութիւններէն ընկնուիլ չէր գիտեր եւ անյողորդող կը դիմէ դէպի իր նպատակը: Ինչպիսի հիւանայի կամքի ոյժ է որ կը մղէ այս ուսումնաստենչ հայորդին իր ազգին օգտակար ըլլալու համար, եւ ինչպիսի գոհողութիւններ յանձն կ'առնէ:

Մխիթար խոշոր դժուարութիւններ հարթելով ստացաւ Վենետիկ քաղաքին մօտ, ամմարդարմակ փոքրիկ կղզեակ մը որուն մէջ ժամանակին բոլորսններ բնակեցուած ըլլալով, փոքրիկ եկեղեցի մը կառուցած էին, Աւետարանական Աղփատ Ղազարոսի անունով եւ այդպէս ալ կղզին կոչուած էր Ս. Ղազարի կղզի: Վերջապէս 1717ին Սեպտ. Յին, Մխիթար եւ իր Միաբանակիցներ հաստատուեցան այդ

կղզիին մէջ ուր իրենց յատուկ կորովով եւ հայ մարդու անպառ շնորհով ու արժանապատուութեամբ ստեղծեցին յարմարութիւններ, բնակարան, եկեղեցի, քանդաւան, գրադարան, տպարան, եւլմ.: Հոն, Երուսական հողի վրայ, հաստատեցին հիմերը, առաջին հայ դպրոցին: Այս կապակցութեամբ լէտ կը գրէ. — «Դա միայն գրագիտական դպրոց չէր, այլ մանաւանդ գրական մի մեծ դպրոց, որի նմանը դեռ չէր տեսել մեր պատմութիւնը, հին դպրոցների անկումից յետոյ: Վստահ կարելի է ասել որ մի ամբողջ դար, մինչեւ 19րդ դարի կէսը, այդ դպրոցը միակ առաջաւոր հիմնարկութիւնն էր որ գիտութեան լոյս էր մատակարարում հայութեան: Այնպէս էր որ ԺԸ դարը մեր մտաւոր զարգացման պատմութեան մէջ կարելի է եւ պէտք է անուանել Մխիթարեան Դար:» (8)

Այս առնչութեամբ շատ հետաքրքրական է նաեւ Մանուկ Աբեղեանի կարծիքը որ իր կարգին կ'ըսէ թէ. — «Ո՞ր ժամանակից պէտք է գնել մեր նոր գրականութեան սկիզբը: Արդեօք ԺԸ դարում Վենետիկի Մխիթարեաններից, ինչպէս դնում են յանախ: Ես կարծում եմ որ Մխիթարեաններն եւ ինքը Մխիթար Արքան սկիզբ չեն, այլ ծնունդ ու շարունակող այն շարժման որ առաջ է գալիս Հայոց եկեղեցու մէջ ԺԷ դարում եւ տեսում է մինչեւ ԺԹ. դարու կէսերը եւ այս կողմն եւս»: (9)

Լէոն շարունակելով իր մտածումը կը յաւելու թէ Մխիթարեաններու միաբանական կենցաղը օրինակելի կողմեր ունի: Հետագային ընդունելով իրենց համար Յիսուսեան ձեգութիւ միաբանութեան կանոնագրութիւնը, փորձեցին հնազանդութիւն պատուաստել եւ անցնել հայերու մէջ, որոնք այնքան ալ ... սովոր չեն կարգապահութեան, հնազանդութեան:

Ինչքան ալ խոր ըլլայ դաւանական խտրութեան հարցը, Միսիթար ծնած, ապրած եւ իր երիտասարդութիւնը անցուցած էր պատմական Հայաստանի մէկ մասին վրայ: Իր հետ Վենետիկ կը տանէր իր առողջ հայրեմասիրութիւնը: Հակառակ անձնապէս հալածուելուն, թէ ի Հայաստան եւ թէ ի Կ. Պոլիս, շեշտուած կերպով հակառակ դիրքերու վրայ չկեցաւ: Հայաստանեայց Եկեղեցոյ վերաբերմամբ: Մինչեւ վերջ ալ հայ ժողովուրդը գնահատելով Միսիթարեաններուն ազգասիրութիւնն ու հայրեմասնուէր գործունէութիւնը, գնահատեց եւ համակրութիւն յայտնեց անոնց նկատմամբ:

Նկատառման Պարծանի գործ մըն է պատմական Հայաստանի ամէն կողմ շրջելով ձեռագիր հաւաքել եւ գտնո՞ւմ Վենետիկի մէջ կեդրոնացնելը որը ժամանակի ընթացքին ապացուցեց թէ անոնք փրկուած էին կորուստէ: Երբ այդ հողերուն վրայ ամէն ինչ որ կը պատկանէր հայութեան, այրուեցաւ, անկուեցաւ ու փնջուեցաւ: Ոչ միայն հաւաքեցին, կորուստէ փրկելով, այլ հետգհետէ գտնո՞ւմ հրատարակութեան տուին:

## ՄԱՀԸ

Միսիթար Արքահայր մեռաւ 27 Ապրիլ 1749ին: Տարիներէ ի վեր դեղմախտէ քրոնուած ըլլալով սաստիկ տառապած է:

Հիւանդ ինկած ըլլալով 1739ին, ապա հիւանդութիւնը կրկնուելով 1746ին, անկէ վերջ մերթ առողջ եւ երբեմն ալ շատ տկար, շարունակած է ապրիլ մինչեւ 74 տարեկան: Սկզբնապէս թաղուած է Ս. Ղազարի եկեղեցիին դասին մէջ, ապա տարի մը ետք մարմինը ամփոփուած է խորանին վրայ:

Այս առիթով, անգամ մը եւս մէջբերում կը կատարենք Մաղափա Արք. Օրմանեանէ. — «Միսիթար մոլեռանդ Հռովմէադաւանէ աւելի, հաշտարարի զգացումը ունեցող մըն էր: Եւրոպական կամ աւելի ճիշտը Լատինական ուսմանց եւ զարգացմանց փայլէն շլացած եւ ատոնց հետեւելու ճեռնարկած, պատրաստ էր հայադաւանութենէ եւ մոյնիսկ հայ ինքնութենէ բան մը գոհել, որպէս զի Լատինական ուսումնէ բան մը անցնելով Հայութեան բերէ: Ասոր համար ալ Միսիթար անկեղծ կատարեալ Հռովմէադաւան չկարծուեցաւ եւ այդ ըմբռնումը իւր միաբանութեան վրայ ալ տեւողապէս պահուեցաւ: Իսկ հայ գրականութեան համար ունեցած երախտիքը, աւելի պայծառ է:» (10)

Իր մահէն վերջ իր աշակերտներն ու յաջորդները արձակ ու ոտանաւոր այնպիսի տարփողներ ու գովասանքներ շոյալեցին իր մասին որ կ'արժէ միայն օրինակ մը յիշել այստեղ. Հայր Եղիա Թումանեանի 1777-1848 մէկ քերթութեամբ. —

## ՏԱՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԵՇՆ ՄԻՒԹԱՐ ԱՐԲԱՅ

Ձեռն ի ծնօտ գերարտօսը յորդ հեղուն ի յարկին  
Ձայն յողորմ այր ընդ կողկողին, ո՞ր է լոյս.  
Հարուածեալ տուն Հայկայ դիւցազին  
Ահ ի սպառ խրթմեցաւ, հետքն անգամ չերեւին,  
Այսպէս ազգն իմ մստեր է անյոյս:

9. Մանուկ Արեղեան. Երկեր, Դ. Հատոր, Երեւան 1970 էջ 545

10. Մաղափա Արք. Օրմանեան, Ազգապատում, Բ. Հատոր, Կ. Պոլիս էջ 2970

Հասաւ գութն արարչին, մինչեւ ե՞րբ այդ խաւար  
Թախծութեամբ պաշարէ Հայաստան աշխարհ:  
Ձայն հնչեաց աստուածեան, հապա լոյս եղիցի  
Եւ եղև լոյս արևի Մըխիթարս արփենի ...:

#### ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԻՒԻՆԱԿՈՐՈՒԹԻՒՆ

Աչքի առջեւ ունենալով Մխիթարի գրական գործունեութիւնը, կարելի է անվերապա հօրէն գնահատանք, ակնածանք եւ շնորհակալութիւն ունենալ համբաւաւոր եւ վաստակաշատ այս գործիչին հանդէպ: Իր խորունկ ազգասիրութենէն քիսած գործերը իրօք որ կոթողական են: Նկատառման արժանի առաջինութիւններն են ջանասիրութիւն, ծառայասիրութիւն, յարատեւող ոգին, գործին հանդէպ իր խորունկ հաւատքը, անխոնջ, մեղուաջան աշխատանքը որով հետզհետէ հրատարակութեան տուաւ, Պոլսէն ետքը ի Վենետիկ Անտոն Պոթրի տպարանէն որուն անունը պիտի մնայ մեր հրատարակութեան պատմութեան մէջ եւ ապա Ս. Ղազարի մէջ հաստատուած Մխիթարեան սեփական տպարանէն:

1. Գիրք Առաջինութեան եւ Մոլութեանց 1720-21
2. Քրիստոնէական 1725
3. Աստուածաշունչ Մատեան շքեղ տպագրութեամբ 1733

#### 4. Մեկնութիւն Ժողովողին 1736

#### 5. Մեկնութիւն Մատթէոսի Աւետարանին 1737

Ամուշուտ նաեւ քաղմաթիւ քարգմանութիւններ: Բայց կոթողական գործը որուն վրայ սկսած է աշխատիլ 1727էն եւ որը աւարտած է միայն 1745ին, այդ քառարանն է, Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի: Իրաւունք ունիմք ենթադրելու թէ Մխիթարէն առաջ գոյութիւն չէ ունեցած հայերէն ամբողջական քառարան, այս քառին ճշգրիտ եւ արդի իմաստով: Մխիթար կամֆի լարումով, քաղդատութիւններով, պրպտումներով կրցած է գլուխ հանել գործը որուն յաջորդը, նոյն Մխիթարեան հայրերու կողմէ հրատարակուեցաւ յիսուն տարիներ ետքը միայն:

Ուրիշ, հայերէն լեզուի կամ լեզուագիտութեան համար ուշագրաւ հրատարակութիւն մըն է Քերականութիւն գրաբարի գործը որուն անուանաթերթին վրայ կը կարդացուի:

#### ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՐԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒԻ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՍԵՌԻ

Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ Տեառն

Մխիթարայ Վարդապետի Սեբաստացոյ

Աքքայ Հայր կոչեցելոյ

Ի Վարժումն նորամտից աշակերտաց դասատան իւրոյ

Եւ յօգուտ այլոց ամենից որք ունին գլխափափ

Ի Գաւիթս Իմաստից, դրամբք քերականութեան

մտածելոյ

Տպագրութեամբ ի Լոյս Ածեալ ջանիւ եւ Աշխատութեամբ

նոյնոյ

Ի Փառս Մանկացելոյն Յիսուսի եւ ի պատիւ Մօր Իւրոյ

Օրհնեցելոյ

Յամի Տեսուն 1730 Յունուարի 21  
 Ի Հայրապետութեան Տեսուն Կարապետի  
 Հայոց Կաթողիկոսի  
 Վեցնտիկ

Հետաքրքրութեան համար ահաւասիկ Ա. հոլովի պատկերը. Միսիթար Արքայ,  
 Ուղղականը հոլով չհամարելով, կոչած է զայն անուանական:

| <u>Եզականապէս</u> |               | <u>Յոգնականապէս</u> |
|-------------------|---------------|---------------------|
| Անուանական        | Խաչ           | Խաչք                |
| Սեռական           | Խաչի          | Խաչից               |
| Տրական            | Խաչ կամ ի Խաչ | Խաչից               |
| Հայցական          | զԽաչ          | զԽաչս               |
| Բացառական         | ի Խաչէ        | ի Խաչից             |
| Պատմական          | զԽաչէ         | զԽաչից              |
| Գործիական         | Խաչիւ         | Խաչիւք              |
| Պարտական          | զԽաչիւ        | զԽաչիւք             |
| Ներգոյական        | ի Խաչի        | ի Խաչս              |
| Կոչական           | ով Խաչ        | ով Խաչք             |

Այս մասին վկայութիւն մը  
 Փրօֆ-Դոկտ. Ա. Գ. Առաքելեանէ.-  
 «Սեբաստացու Քերականութիւնը, Սիմէօն  
 Ջուղայեցու Քերականութիւնից յետոյ,  
 բացառիկ երեւոյթ է 18րդ դարի  
 հայագիտութեան մէջ: Այն կարելի է  
 համարել այդ եւ հետագայ դարաշրջանների  
 անդրանիկ քերականական խոշոր գործը,  
 որը մերկայացնում է գրաբարի  
 քերականութեան խոշոր գործը, որը  
 մերկայացնում է գրաբարի քերականութեան  
 գիտականօրէն առաջին շարադրանքը:

«Սեբաստացին թողել է վիթխարի  
 ժառանգութիւն հայագիտութեան մէջ: Նրա  
 շունչով ընթացել են Պաղտասար Դպիրը,  
 Զամչեանը, Աւետիքեանը, Բագրատունին,  
 Այտընեանը եւ ուշ շրջանի հայագէտները  
 թէ՛ գրաբարի եւ թէ՛ աշխարհաբարի  
 քերականութեան մէջ: (11

Միսիթար Սեբաստացիի ծնունդէն,  
 աւելի քան երեք հարիւր տարիներ անցնելէ  
 ետք, իր կեանքն ու գործը նկատի  
 ունենալով պէտք է խորապէս գնահատել  
 այն արդիւնքը որուն սկիզբը դրաւ ինքը  
 Միսիթար Արքայայր եւ որը շարունակեցին  
 Միսիթարեան վարդապետներ:

Այդ արդիւնաւոր գործը,  
 ազգասիրական տեսանկիւնէ դիտուած կը  
 տարածուի շատ մը բնագաւառներու վրայ.  
 այսպէս օրինակ, թարգմանչական,  
 լեզուագիտական, քերականական,  
 պատմագրական, գրական (իր բոլոր  
 սեռերով), բայց բոլոր բնագաւառներու  
 մէջ ալ տիրապետող ոգին եղած է  
 ժողովուրդին օգտակար հանդիսանալու,  
 ուսուցողական ըլլալու եւ տիտակտիկ  
 ոնը, ճիշդը:

Միսիթար Սեբաստացիէն սկսելով,

11. Փրօֆ-Դոկտ. Առաքել Գ. Առաքելեան

Հայ Ժողովուրդի Մտաւոր Մշակոյթի Զարգացման Պատմութիւն, երրորդ հատոր,  
 Երևան, 1975, էջ 405

գրեթե բոլոր Մխիթարեաններն ալ փորձած են քերթողական արուեստը, ոմանք իրենց ժամանակին բանաստեղծի համբաւին տիրանալով: Ահաւասիկ համբաւաւոր Մխիթարեաններէն ոմանց անունները.— Միքայէլ Ջամչեան (պատմաբան), Վրթանէս Ասկէրեան, Գարրիէլ Աւետիքեան, Մանուէլ Ջախջախեան, Եղիա Թումանեան, Արսէն Բագրատունի, Ղեւոնդ Ալիշան, Եղ. Հիւրմուզ, Արսէն Ղազկիսեան եւ դեռ շատ ուրիշներ:

Մխիթար Սեբաստացիի եւ Մխիթարեաններու մասին ահաւասիկ այլ վկայութիւն մը եւս.

«Մխիթարեանների միաբանութիւնը եւ այդ հաստատութեան հիմնադիրն իմէր Մխիթար Սեբաստացին 1676-1749, յարում էին Հռովմէական եկեղեցուն, բայց, հակառակ միւս կաթողիկոսների, հայկական ազգային մշակոյթի ջատագովներ էին: Մխիթարեանները հայոց լեզուի եւ նրա քերականութեան ուսումնասիրութիւնը, քարձրացրին մի նոր աստիճանի. ձեռնարկեցին հայոց պատմութեան եւ հայոց գրականութեան պատմութեան, Հայաստանի աշխարհագրութեան նոր շարադրութեանը, հայ մշակոյթի պատմական յուշարձանների նկարագրութեանը: Մխիթարեանների միաբանութեան այդ բեղմնաւոր, նշանակալից

պատմական գործունէութիւնն սկսուեց, Մխիթարի միջոցով, մեծ չափերի հասաւ 19րդ դարում եւ այժմ էլ շարունակուում է»: (12)

Ամենն կարեւոր գործերն մէկը որում համար Մխիթարեաններուն վերաբերմամբ միշտ շնորհակալ պարտինք ըլլալ, այդ պատմական Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ բոլոր հայաբնակ շրջաններն հայկական ձեռագիրներու հաւաքումն էր: Վեցհետիկի Ս. Ղազար կղզիին մէջ հաւաքուած այդ ձեռագիրներն տպագրուեցան մեր հռչակաւոր մատենագիրները, պատմիչները:

Թեւ սկիզբէն միտումնաւոր եւ բռնագրօսիկ ճիգ մը ըրին թէ՛ հայոց մատենագիրները եւ թէ հայրապետները Հռովմի ենթակայ կարծել տալու, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչէն սկսեալ, այնուամենայնիւ տարուած աշխատանքը, լեզուաբանական, հրատարակչական, մշակութային, մէկ խօսքով, Մխիթար Արքայի կողմէ սկզբնաւորուած եւ մինչեւ այսօր շարունակուող լուսաւորութեան գործը արժանի է յարգանքի եւ գնահատանքի:

ՃԱՒԷՆ ԱՐԳ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

---

12. Վ. Կ. Զալոյեան, Հայոց Փիլիսոփայութեան Պատմութիւն, Երեւան, 1975 - էջ 488